

се опознаеш“, показва, че той се разграничава от догматичното схващане на православните теолози за непознаемостта на света, за възходството на вярата над знанието, за подчинението на науката на религията. За разлика от православните апологети, които подценяват знанието и фактически изпадат в агностицизъм, Петър Черноризец поставя познанието на човека на висок пиедестал, разкрива неговата огромна роля в опознаването и овладяването на обективната действителност. Той осъжда незнанието и дълбоката грубост, като под това определение могат да бъдат открити определени съмнения в господстващия мироглед, подчинен на фидеизма.

Освен това твърдението, че човек ще съзρε в света себе си, по същество съдържа определени пантеистични нюанси. Това отново идва да разкрие Петър Черноризец като мислител от по-особена категория.

В книгата на К. Мечев могат да бъдат открити и други постановки, които подлежат на различен коментар. Това обаче не намалява нейното съществено научно и познавателно значение, не подценява приносния ѝ характер. Едно творческо проучване, което носи отпечатъка на дълбоко вникване в изучаваната епоха, на проникновено и тънко разбиране на културните постижения на средновековна България, които авторът анализира в контекста на европейската литература.

Ето защо трудът на Константин Мечев „В дни на ратни беди. Очерк за времето и за личността на Презвитер Козма“ може да бъде оценен като безспорно постижение както за автора, така и за нашата изследователска медиевистична литература. Това е сериозно и промислено концептуално разглеждане на Козма и на неговата епоха, втората половина на Х в. Една книга, която събужда у читателя размисли и въълнения.

Йордан Николов

„БЪЛГАРСКАТА КРИТИКА ЗА ХРИСТО БОТЕВ“, Сборник. С., БП, 1983. 730 с.

Този сборник осветлява съществени и разнообразни страни от творчеството и личността на Христо Ботев — най-безспорното духовно изживяване, което постига нашият народ в многовековния си път. „Българската критика за Христо Ботев“ (съставителство и редакция Иван Пауновски) потвърждава, че интересът към делото на Ботев не секва и до днес — наистина сухо и шаблонно звучи този неведнъж повтарян израз. Ала в Ботевото дело откриваме толкова внушителни отлики — в идейната му сила, в емоционалната мощ, в естетическото въздействие върху читателя, че всяко поколение го преоткрива по свой начин. Същевременно — дълбоко национално по дух и колорит, това творчество е неотде-

ливо от самосъзнанието и самочувствието на българина.

В сборника се оглежда не само нивото на нашата литературно-историческа мисъл, а и трудният път на разкриване истината за Ботевата личност и дейност — тъй като не са липсвали опити и за разместване на естетическите стойности. Както отбелязва на друго място познавачът на безсмъртния калофорец акад. П. Динев, „трябваше Ботев да бъде освободен от пристрастията на своето време, за да се разкрие истината за неговата личност, дейност и идеология. Трябваше да бъде видян в широката перспектива на историята. И това бе основната задача на ботевознанието много години. Задача трудна — защото понякога старите заблуди се сменяха с нови...“.

Амплитудата на сборника е широка — от първия отзив и опит за критическа оценка на Добри Войников, „критическата студия“ на Иван Вазов, печатана в сп. „Денница“ (1890), и статията на Димитър Благоев „Христо Ботев пред съда на „естетичните“, до текстовете на Георги Бакалов „Как са създавани Ботевите стихотворения“ и „Отде извира силата на Ботевата поезия“, откъса от книгата на Тодор Павлов „Христо Ботев в поезията си“ и статията на Пантелей Зарев и Пенчо Данчев „Христо Ботев — идеологическо и емоционално единство“ и „Великият съвременник“. Сборникът е пръв опит да се очертае цялостно отношението на българската литературна критика към делото на Хр. Ботев. Той отразява усилията на писатели и литературоведи от много десетилетия за изясняване на идейно-обществената и естетическата значимост на Ботевото наследство — един дълъг и неприключил все още процес. Тъй като феноменът Христо Ботев в нашата поезия и мястото му в историческата развой на литературата ни се нуждае несъмнено от нови акценти и нов прочит от гледище на съвременността. Пък и нали всяка епоха „разчита“ художествените произведения отново и прибавя нови тълкувания на тяхната естетическа стойност, обогатява представата за различните творци.

Нека посочим, че още в първите известни досега отзиви за творчеството на Хр. Ботев (на Добри Войников (1874) и на Димитър Мишев (1885) проличава възхищението от живота и майсторството на поета революционер, „държал в една и съща ръка и сабята, и перото“. И двата отзива изобилствуват с учудващо точни наблюдения върху съдържанието и силата на чувствата в Ботевите стихотворения, с изводи за буйната натура и гражданската извисеност на големия творец.

Несъмнено Ботевото творчество е анализирано през десетилетията от многообразни страни, разглеждано е и интерпретирано от различни гледни точки и критерии. Отношението към него често пъти е и своеобразен пробен камък за достойнствата на една или друга идейно-естетическа позиция или кри-

тическа система. Не може да не се подчертае, че авторите на критически работи още в края на XIX и началото на XX в. са респектирани от Ботевия поетически талант, от емоционално-нравствената мощ на творчеството му. Колкото и да са многолики принципите, от които те пристъпват към оценка на литературните факти, малцина остават равнодушни към естетическите богатства на Ботевото наследство. Литератори и писатели репродуцират безлеизите на драматичната епоха, предшествувала Освобождението на България, въздигат подвига на нейните герои и нравствени величини, установяват историята и повода за създаване на една или друга Ботева песен, разкриват характера и светоусещането на поета, „вътрешната, идейна страна“ на неговите стихотворения. Ведно с усилията на мнозина да се надикне в художествения свят на поета и да се характеризира по-пълно ярката му личност, Ботевото дело става и предмет на спорове. Достатъчно е да споменем „критическата студия“ на Вазов „Христо Ботев“ или статията на Пенчо Славейков в списание „Мисъл“ „Жив е той, жив е“. Същевременно и двамата автори, макар и да изразяват някои неправилни мисли, да дирят несъвършенства и „небрежности в обработката на формата“ в Ботевите песни или „тъмните петна в нравствения му образ“, акцентуват върху обаянието и силата на подвига и творенията му.

Хр. Ботев, както и други големи поети, чието дело е несъмнено постижение на националната ни творческа мисъл, ще бъде дълго съсредоточие на полемики (нека припомним полемичния отговор на Ал. Балабанов във в. „Припорец“ (1910) на студията на д-р Кр. Кръстев „Поетическите завети на Ботйова“), към делото му ще се подхожда от различни идейно-естетически принципи и позиции. Ала — заедно с промените на критическото мислене — постепенно ще се налага стремеж към по-цялостно интерпретиране на мотивите и образите, на „индивидуалните моменти в художническия му мироглед“ (д-р Кръстев), „основната същност на неговия вътрешен свят, патоса на неговата душа“ (Б. Пенев), значението му за еволюцията на българската поезия.

Нека открийм обаче критическите оценки на литературоведите марксисти, които поставят и решават някои основни въпроси, свързани с личността и делото на Ботев. Още Д. Благоев в статията си „Христо Ботев пред съда на „естетичните“ в сп. „Ден“ (1891), отнасяйки се с преклонение пред поета революционер, отхвърля неправилните оценки, оборва немотивиранияте твърдения за Ботевите идейно-философски и художествени принципи. Той въстава срещу изопачаването на „историческите факти и идеите на Ботева“. Аргументирано и категорично първият марксист у нас разкрива природата на Ботевия мироглед и същността на възгледите на поезията на „бога на разума“. Публикуваните текстове на Г. Бакалов и Т. Павлов също показ-

ват стремежа на марксистеската критика да откликва с полемична страст на актуалните обществено-литературни въпроси; свидетелствуват за усилията ѝ да се изяснят значимите и характерни страни в творчеството на тръбача на революцията, мястото му в развитието на българската поезия. Несъмнено марксистеската литературна наука внася голямия си принос за проникване в Ботевото дело на базата на качествено нови методологически позиции, за отхвърляне на редица стари, неверни постановки.

Проявите на съвременното ботевоведение през последните десетилетия са твърде многопосочни и разкриват стремежа да се обхване и прецени Ботевото творчество в цялата му сложност. Съвременната ни критическа мисъл, базирайки се върху постиженията от миналото, хвърли нова светлина върху художественото наследство на поета. Използвайки богат инструментариум, с методологическа широта тя показва редица нови моменти и страни на Ботевото дело, национално специфичното в него. Чрез разнообразни форми на анализаторска интерпретация се хвърля нова светлина върху самобитността на безсмъртния поет, утвърждават се нови подходи за разкриване естетическите богатства на неговото творчество. Неслучайно книгата отразява изследователската активност на различни поколения съвременни литературатори за нов прочит на Ботев, за обяснение на това българско ренесансово избухване във втората половина на XIX в. (Георги Джагаров — „Слово за Ботев“, Петър Динев — „Христо Ботев между своите съвременници“, Ефрем Каранджов — „Христо Ботев“, Боян Ничев — „На повратки към Ботев в 1968“, Милена Цанева — „Живот и поезия“, Иван Пауновски — „Ботев и Пишурката“, Симеон Халджиков — „Две Ботеви стихотворения в светлината на трагикомичното“). Трябва да изтъкнем, че в основата на техните текстове са ерудиция и съвременна естетическа чувствителност, стремеж за откриване на свой изследователски периметър в разнообразната проблематика, жив усет за художествените ценности.

В сборника са намерили място и изследвания за други характерни страни на Ботевото творчество — за силата на поетичната му реч, за постиженията в областта на фейлетона в момент, когато фейлетонната форма е още в процес на обособяване, за пламенната му публицистика и изпълнената с борчески устрем и ярко сатирични краски проза (Ив. Попиванов — „Прозата на Христо Ботев“, Ст. Таринска — „Майстор на фейлетона“, Здр. Чолаков — „Публицистика, равна на поезията му“, Люб. Андрейчин — „Чарът на Ботевия поетически език“). Така в книгата се откроява многоликоето по проблеми Ботев присъствие в нашия художествен процес. Въпросите в статиите са поставени полемично, а всестранината мотивировка върви най-често заедно със страстно отстояваната позиция.

Ив. Попиванов например защитава ревността тезата, че публицистиката на Хр. Ботев опровергава становището, че той е самобитен гений, оформил се и „се развил някак си почти спонтанно, без задълбочено овладяване на културата, на човешкото знание“. Авторът акцентува, че под благотворното влияние на руските революционни демократи Ботев си изработва свой творчески подход; те му помагат да изяви собствената си индивидуалност. Онова, което е научил, поетът винаги претворява в съответствие с темперамента си, с личното виждане и стила си.

„Българската критика за Христо Ботев“ е необходим и полезен труд, който благоприятства за по-задълбоченото изучаване на творчеството на „всеобемния и монолитен“ поет, станал пример за единство на слово и дело. Сборникът тласка към размисли, допринася за изследване на някои по-особени черти от Ботевата поезика, насочва вниманието ни към коренния прелом, отбелязан от големия творец — прехода от фолклорно към художествено-естетическо съзнание. Много от тези въпроси подтиква към по-нататъшно дирене на изчерпателни отговори. „Българската критика за Христо Ботев“ открива изходни позиции и за анализ на редица актуални проблеми, като например изясняването на Ботев не само като „характерологичен и национално-психологически феномен, а и европейско явление“. Справедливо е подчертано, че постиженията на Ботев могат да се измерват не толкова с направеното от писатели като Петко Славеиков и Любен Каравелов, колкото от „световни творци като Байрон, Лермонтов, Петьофи“ (П. Зарев). За съжаление в нито една от включените статии делото на поета — познавал добре руската и европейската революционна мисъл, не е поставено в по-широк контекст на славянските или европейските литератури, не са потърсени по-подобни аналогии с родствени нему творци, братя по съдба и перо. А това би допринесло за по-пълното разкриване на цялостния му облик и мощната му индивидуалност, би дало възможност да се открие мястото му в литературния процес не само в национални рамки, а и в по-широк план. Българската литература се развива като литература от европейския културен кръг и нейното научно интерпретиране е невъзможно без европейския литературно-исторически контекст, без проучвания в по-широк съставителен ред.

Досега много е писано за Ботев — естествено подобен сборник предполага строг подбор на литературнокритическите оценки и анализи. Не е включена обаче и статията на Гео Милев „Христо Ботев“. През 1922 г. в три последователни броя на сп. „Трудовак“ авторът на „Септември“, който, както е известно, развива и критическа дейност, отпечатва няколко литературни статии, обединени от заглавието „Български литературни портрети“. Една от статиите е посветена на Хр. Ботев — макар и в нея да откриваме някои

от естетическите крайности на поета, тя е важен момент от отношението на българската критика към Ботев. Възторга си от неговата поетическа мощ Гео Милев отново подчертава в „Кратка история на българската поезия“ — предговора към „Антология на българската поезия“ (1925).

Не е включено и по-подробно изследване на Ботевия принос в националната ни критическа мисъл през епохата на Възраждането, за значението на естетико-критическите прозрения на поета на фона на цялостното обществено-културно развитие през миналия век. Въпреки поместените материали от сборника е видно, че все още не са изучени достатъчно и в дълбочина Ботевият език и стил, разбира ни като белег на неповторимата му творческа индивидуалност.

При евентуално ново издание на книгата е целесъобразно тя да бъде снабдена с увод, даващ макар и най-обща представа за най-важните критически интерпретации на Ботевото дело през отделните епохи. А не трябваше ли впрочем отдавна да бъде подготвен и един биобиблиографски указател за Хр. Ботев, който да съдържа подробна хроника на жизнения път и дейността на войводата поет, данни за възприемането на творчеството му в чужбина, литературата за него и т.н.? (Вече има такива указатели за Г. Кирков, П. Славеиков, Хр. Смирненски, Н. Вапцаров и др.)

Ботевата личност, творчество и епоха привличат погледа на изследователя вече едно столетие. При това богатство на оценки и тълкувания „Българската критика за Хр. Ботев“ е своеобразна малка енциклопедия на ботевознанието у нас. Тя още веднъж ни припомня, че Ботев не е само обект на проучване, а се е превърнал и в наша същина, в неделима част от духовния свят на съвременника ни — по думите на поета Г. Джагаров „Христо Ботев, това сме ние самите, душата ни, майчиното ни мляко, земята, по която стъпваме...“.

Лилия Кирова

„ПОГЛЕДИ КЪМ ДВЕ ЛИТЕРАТУРИ“

от ИВАН ЦВЕТКОВ. БП, С., 1983. 253 с.

Исторически подходено, „погледите“ на Иван Цветков в тази негова книга не са към две, а към три литератури: българската, руската и светската. И то към творци и произведения, които принадлежат на тяхната класика.

Кое е физиономичното и онова, което внася единство в тези многопосочни критически „погледи“ към толкова различни творци и творби?

Мисля, че то е в главния изследователски интерес на автора, а той се изразява чрез стремежа да бъде изяснено своеобразието на *творческата индивидуалност* в нейните конкретни измерения, в многообразните ѝ